

IEVA DEVIATNIKOVAITĖ

Mykolo Romerio universitetas, Lietuva
Mykolas Romeris University, Lithuania

KLAIPĖDOS KRAŠTO VALDYMAS: GUBERNATORIUS

Institute of Governor in the Memel Territory

SUMMARY

The ratification of the Memel Territory Convention raised questions regarding the relationship between the central government and autonomous territorial institutions. The legal analysis of the institute of the governor of Memel Territory reveals some aspects of this relationship and some topicalities of the social and cultural life of the Territory. The article studies historical documents: legal acts, governors' correspondence with the representatives of central and local bodies, minutes of meetings with the head of the state, prominent *pro memorias* of governors that are stored in the Central State Archive of Lithuania.

SANTRAUKA

Ratifikavus Klaipėdos Krašto konvenciją, kilo klausimų dėl centrinės valdžios ir autonominių Krašto institucijų santykio. Krašto gubernatoriaus instituto teisinė analizė atskleidžia kai kuriuos šio santykio aspektus, taip pat kai kurias Krašto socialinio kultūrinio gyvenimo aktualijas. Tyrimas padarytas atsižvelgiant į mokslinę literatūrą, teisės aktus, Lietuvos valstybės centriniame archyve (LCVA) saugomus gubernatorių raštus centrinės ir vietos valdžios atstovams, pasitarimų su valstybės vadovu protokolus, žymiausias gubernatorių *pro memoria*.

ĮVADAS

1923 m. vasario 16 d. Ambasadorių konferencija priėmė nutarimą dėl Klaipėdos krašto¹. Šiuo dokumentu buvo perduotos Lietuvai suvereno teisės į Kraštą. Tais pačiais metais prasidėjo de-

rybos su Ambasadorių konferencija, kurios baigėsi Klaipėdos krašto konvencijos sudarymu. Konvenciją Lietuva ratifikavo 1924 m. liepos 30 d. Dokumentas lietuvių bei oficialiomis kalbomis (prancūzų ir

RAKTAŽODŽIAI: gubernatorius, Konvencija, Statutas, *pro memoria*.

KEY WORDS: governor, Convention, Statute, *pro memoria*.

anglų) buvo paskelbtas Vyriausybės žiniuose² ir lietuvių bei vokiečių kalbomis Klaipėdos krašto valdžios žiniuose³. Konvencija įsigaliojo 1925 m. rugpjūčio 25 d., kai ją ratifikavo visos Sutarties šalys.

Konvencijos priedėlio „Klaipėdos krašto Statutas“ straipsniuose 2, 10, 12, 16, 17, 31 minimas Krašto gubernatorius. Gubernatoriaus pozicija buvo nevienareikšmė. Jis buvo centrinės valdžios at-

stovas, disponavęs autonominio krašto priežiūros įgaliojimais ir įgyvendinės „suvereninės valstybės funkcija“⁴. Kartu tai buvo pareigūnas, galėjęs daryti įtaką kasdieniam, kultūriniam Krašto gyvenimui įgyvendindamas vietos valdžios atstovo funkcijas. Straipsnyje analizuojamas Krašto gubernatoriaus teisinis statusas, jo įgaliojimai bei gubernatoriaus A. Merkio pastangos lietuvininti Kraštą.

KLAIPĖDOS KRAŠTO GUBERNATORIAUS PIRMTAKAI

Po Pirmojo pasaulinio karo Klaipėdos kraštas buvo atskirtas nuo Vokietijos Versalio taikos sutartimi 1919 m. O 1920 m. sausio 9 d. susitarimu dėl Klaipėdos ir Gdanskio kraštų perleidimo⁵ Krašto suverenių teisių vykdymas buvo perduotas Anglijai, Prancūzijai, Italijai bei Japonijai. Taigi 1920 m. vasario mėnesį į Klaipėdos uostą atplaukė Antantės šalių laivai. Vokietijos įgula buvo išvesta ir įvesta prancūzų įgula, kuri Kraštą valdė iki 1923 m. sausio 15 d.

Prieš Lietuvos valstybės vadovui, remiantis Klaipėdos krašto Statutu, paskiriant pirmąjį Krašto gubernatorių, Kraštui nuo jo atskyrimo nuo Vokietijos dienos iki 1920 m. vasario vadovavo Reicho ir Prūsijos komisaras⁶.

Nuo 1920 m. vasario galiojo Prancūzijos vyriausybės skiriamo gubernatoriaus („gubernėras“ generolas D. Odry) pareigybė. Nuo 1920 m. birželio – Santarvės valstybių atstovo (tas pats generolas D. Odry)⁷ pareigybė. Nuo 1921 m. gegužės iki 1923 m. vasario – vyriausiojo komisaro (Santarvės valstybių atstovo G. Pétisné) pareigybė.

Po to, kai 1923 m. vasario 16 d. Ambasadorių konferencija priėmė nutarimą

dėl Klaipėdos krašto, nuo 1923 metų pradžios iki 1924 m. spalio 27 d. veikė Aukštojo Lietuvos Vyriausybės įgaliotinio Klaipėdos kraštui deryboms su Antantės atstovais institutas. Taigi Vyriausiąjį komisarą G. Pétisné pakeitė Lietuvos Vyriausybės įgaliotinis A. Smetona, kurį po dviejų mėnesių pakeitė J. Budrys. Šis tapo pirmuoju Krašto gubernatoriumi jau pagal Krašto Statuto 2 straipsnį.

Guvernero, Santarvės valstybių atstovo, Vyriausiojo komisaro, Lietuvos Vyriausybės įgaliotinio Klaipėdos kraštui pareigybės yra gubernatoriaus instituto, vėliau numatyto Krašto konvencijoje, pirmtakai. Tačiau visiškai jų tapatinti negalima, nes jų kompetencijos teisės šaltinis yra kitas: guvernero, Santarvės valstybių atstovo, vyriausiojo komisaro teisinis statusas bei kompetencija kilo iš daugiausiai Prancūzijos teisinio reglamentavimo, Lietuvos vyriausybės įgaliotinio – iš Lietuvos teisinio reglamentavimo, gubernatoriaus – iš Konvencijos ir Lietuvos teisinio reglamentavimo. Mažą to, guvernero, Santarvės valstybių atstovo, vyriausiojo komisaro administravimo metu Krašte veikė vokiečių viešoji teisė, nors ji ir buvo pildoma, keičiama

Prancūzijos atstovų⁸. Pavyzdžiui, gubernėras D. Odry 1920 m. vasario 17 d. įsteigė naują administracijos organizaciją, kurią pavadino „Klaipėdos Krašto Direktorija“⁹. 1920 m. birželio 8 d. paskyrė prefektą¹⁰. 1920 m. rugsėjo 21 d. D. Odry kartu su Krašto prefektu įsteigė dar dvi institucijas – Valstybės Tarybą ir valdžios teismą arba administracijos teismą¹¹. Manytina, šių institucijų atsiradimas buvo inspiruotas Prancūzijos viešosios teisės, kurioje iki šiolei veikia Valstybės Taryba, administraciniai teismai, prefekto institutas. Vėliau administruojant Lietuvos Vyriausybės įgaliotiniui Klaipėdos krašte ir toliau veikė vokiečių viešoji teisė, papildyta prancūzų atstovų, keičiama įgaliotinio bei Direktorijos leidžiamais teisės aktais.

Pabrėžtina, kad skyrėsi vyriausiojo įgaliotinio kompetencija nuo Konvencijoje numatyto gubernatoriaus įgaliojimų. Pavyzdžiui, Lietuvos Vyriausybės vyriausiasis įgaliotinis disponavo įstatymų leidžiamąja galia, nors tie teisės aktai vadinosi paliepimais¹². Štai įgaliotinis 1923 m. vasario 28 d. paliepimu Krašte įvedė litą šalia vokiečių markės¹³, nurodė, kad finansų įstaigos gali būti steigiamos Krašte tik leidus Finansų, prekybos ir pramonės ministerijai¹⁴, praplėtė Vyriausiojo Tribunolo jurisdikciją Klaipėdos krašte¹⁵. Maža to, jis perėmė Santarvės valstybių atstovo funkcijas¹⁶. Taigi vyriausiasis įgaliotinis, kitaip nei vėliau Lietuvos Respublikos Prezidento skiriamas Krašto gubernatorius, disponavo platesne sprendimų priėmimo galia.

GUBERNATORIAUS TEISINIS STATUSAS

Pagrindinis teisės aktas, reglamentavęs gubernatoriaus statusą, buvo Klaipėdos krašto statutai. Jokio kito atskiro teisės akto, detalizuojančio gubernatoriaus statusą, įgaliojimus, nebuvo, nebent pavieniai įstatymai, tarptautinės sutartys su Vokietija, numačiusios smulkesnes gubernatoriaus funkcijas¹⁷.

Pagal Statuto 2 straipsnį gubernatorių skirdavo ir atleisdavo valstybės vadovas. 1924 m. spalio 27 d. Lietuvos Prezidentas, remdamasis Statuto 2 straipsniu bei Ministro Pirmininko teikimu, paskyrė pirmąjį Klaipėdos teritorijos gubernatorių – J. Budrį¹⁸. Vėliau tokios pačios formos dokumentais valstybės vadovas skyrė ir kitus asmenis, ėjusius gubernatoriaus pareigas. Tiriant to meto teisės aktus aiškėja, kad po tokio paskyrimo buvusysis gubernatorius Krašto valdžios

žiniuose paskelbdavo savo įsakymu, kad jis „nustoja eiti“ gubernatoriaus pareigas¹⁹. Tame pačiame Krašto valdžios žinių numeryje naujai paskirtasis gubernatorius įsakymu, remdamasis valstybės vadovo aktu, pareikšdavo, kad „pradedu“ eiti gubernatoriaus pareigas²⁰.

J. Robinzonas kėlė klausimą, ar Klaipėdos krašto gubernatorius buvo vietos valdžios atstovas („quasi Krašto organas“), ar centrinės valdžios atstovas („Lietuvos valdininkas“²¹). Jis tvirtino, kad gubernatorius buvo ir viena, ir kita, nes jis, kaip vietos valdžios atstovas, skelbdavo Krašto Seimelio įstatymus, sušaukdavo ar uždarydavo Seimelio sesijas, o kaip centrinės valdžios atstovas atlikdavo priežiūros veiksmus – vetuodavo Seimelio įstatymus, atleisdavo Krašto Direktorijos pirmininką²². Guber-

natoriaus sprendimams dėl veto ir Direktorijos pirmininko atleidimo nebuvo numatytas Direktorijos pirmininko kontrastnavimo institutas. Visus kitus sprendimus pasirašydavo ir Direktorijos pirmininkas.

Iš šių laikų perspektyvos Krašto gubernatorius buvo centrinės valdžios atstovas, t. y. valstybinio lygmens viešojo administravimo subjektas, nes jį skyrė valstybės vadovas ir įstatymuose nebuvo numatytas reikalavimas gubernatorių

skirti iš vietos gyventojų ar kitaip įtraukti vietos gyventojus į gubernatoriaus skyrimo ar atleidimo procesus²³. Tačiau gubernatorius kartu buvo toks pareigūnas (kartais Krašto valdžios žiniuose gubernatoriaus skelbimai buvo priskiriami prie centrinės valdžios įstaigų skelbimų²⁴, kartais – prie Krašto valdžios įstaigų²⁵), kuris savo įgaliojimais priminė Krašto vadovo vaidmenį. Pavyzdžiui, jis turėjo įgaliojimų Krašto įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžių srityse.

GUBERNATORIAUS ĮGALIOJIMAI ĮSTATYMŲ LEIDŽIAMOSIOS VALDŽIOS SRITYJE

Įstatymų leidžiamosios valdžios srityje gubernatorius turėjo bent keletą svarių funkcijų, atskleidžiančių jo pareigybę kaip centrinės valdžios atstovo ir kaip vietos valdžios atstovo.

Pagal Statuto 10 straipsnio 2 dalį bei Klaipėdos krašto įstatymų formos ir skelbimo tvarkos įstatymą²⁶ gubernatorius skelbdavo Seimelio priimtus įstatymus. Tačiau kitaip nei valstybės vadovas, gubernatorius jų negalėdavo iš naujo gražinti svarstyti Seimeliui, jo pritarimo įstatymui įsigaliojimo nereikėdavo²⁷. Taigi galima sakyti, ši gubernatoriaus pareiga buvo daugiau formali.

Vadovaujantis Statuto 16 straipsniu, gubernatorius disponavo veto teise Seimelio priimtiems įstatymams. Tačiau ši veto teisė nebuvo absoliuti. Ji galiojo trimis atvejais: jeigu įstatymais Seimelis viršydavo Krašto organų kompetenciją, jei įstatymai prieštaravo Statutui ir Lietuvos tarptautiniams susitarimams²⁸. Pažymėtina, kad ši funkcija nebuvo formali. Krašto gubernatorius šia teise buvo pasinaudojęs daugiau kaip 60 kartų²⁹. Veto teise

buvo pasinaudota ir pakartotinai, kai Seimelis vetuotą įstatymą vis tiek priimdavo. Ši teisė kėlė daug diskusijų, nes iš pradžių gubernatorius vetuodavo įstatymus labai detalai nurodydamas priežastis, tarsi pateiktų įstatymo komentarus, dėl kurių Seimelis diskutuodavo, „kas mažindavo valstybės prestižą“³⁰. Vėliau gubernatorius visai nebenurodydavo veto motyvų. Taigi veto teisė buvo svarstyta ir Ministrų Taryboje, ir gubernatoriaus bei direktorijos pasitarimuose, ir pasitarimuose su valstybės vadovu. Pastaruosiuose buvo nuspręsta, kad gubernatoriaus veto privalo būti pagrįstas nurodant Konvencijos ir Statuto straipsnius, kuriems Seimelio įstatymas prieštarauja³¹.

Pagal Klaipėdos krašto Seimelio rinkimų įstatymą³² nuostatas gubernatorius skelbdavo Seimelio rinkimų dieną, prateisdavo rinkimus arba nukeldavo, sukviesdavo naują Seimelį į pirmą posėdį, šaukdavo eilinius ir neeilinius Seimelio posėdžius (pvz., naujai suformuotos Krašto direktorijos deklaracijai išklausti³³, Seimelio pirmininkui, komisijoms

rinkti, įstatymų projektų svarstymams)³⁴. Gubernatorius, remdamasis Statuto 12 straipsniu, nutraukdavo eilinius Seimelio posėdžius ir nurodydavo kitų Seimelio posėdžių sesijų datas.

Pagal Klaipėdos krašto Seimelio darbo tvarkos³⁵ 10 punktą gubernatorius galėjo „išardyti Seimelį“. Taip atsitiko keletą kartų. 1927 m. sausio 25 d., kai Seimelis pareiškė nepasitikėjimą Krašto direktorijos pirmininku. Šis atsistatydino. Tada buvo sudaryta nauja Direktorija, kuriai Seimelis vėl pareiškė nepasitikėjimą. Tada buvo paskirtas kitas asmuo Direktorijos pirmininku. Seimelis buvo

šaukiamas į posėdį išklaudyti Direktorijos veiklos plano. Tačiau Seimelis ignoravo posėdį ir nesusirinko. Gubernatorius tai suprato kaip Seimelio nenorą dirbti ir vykdyti Konvencijos patvirtintų pareigų. Dėl šių priežasčių gubernatorius Seimelį paleido³⁶. 1930 m. rugpjūčio 28 d. Seimelio paleidimo priežastys buvo tos, kad gubernatorius matė, jog su Seimeliu „nebus galima susitarti dėl naujos Direktorijos sudarymo“³⁷. 1932 m. kovo 22 d. Seimelis buvo paleistas, nes jis nesutikęs su Direktorijos pirmininko O. Bottcherio atleidimu, pareiškė nepasitikėjimą naujai sudarytai Direktorijai³⁸.

GUBERNATORIAUS ĮGALIOJIMAI VYKDOMOSIOS VALDŽIOS SRITYJE

Gubernatorius disponavo įgaliojimais Krašto vykdomosios valdžios srityje. Turbūt ryškiausias jų yra Direktorijos pirmininko skyrimas.

Statuto 17 straipsnis įgaliojo gubernatorių skirti Krašto vykdomosios valdžios vadovą iš vietos gyventojų, t. y. Direktorijos pirmininką. Pažymėtina, kad Direktorija buvo vietos valdžios institucija.

Jeigu dar nebuvo parinktas asmuo į Direktorijos pirmininko postą, tuomet gubernatorius skirdavo laikinai jį pavaduojantį asmenį³⁹ arba prašydavo Direktorijos pirmininką ir jos narius toliau eiti pareigas, kol bus suformuota nauja direktorija⁴⁰.

Statuto 17 straipsnyje įtvirtinta, kad Direktorijos pirmininkas eina savo pareigas tol, kol turės Seimelio pasitikėjimą. Nepasitikėjimas galėjo būti išreikštas ir Seimeliui nesusirenkant į posėdį išklaudyti Direktorijos veiklos programos, kuri tada buvo vadinama Direktorijos de-

klaracija. Pavyzdžiui, kai Seimelis dukart neatėjo kviečiamas gubernatoriaus į posėdžius išklaudyti Direktorijos programos, Direktorijos pirmininkas įteikė atsistatydinimo raštą gubernatoriui⁴¹, kurį šis priėmė⁴².

Tvirtinti, kad skiriant Direktorijos pirmininką buvo reikalingas Seimelio pritarimas arba kad Seimelis turėjo išreikšti pasitikėjimą skiriamu kandidatu į Direktorijos pirmininkus, laikantis Statuto raidės, negalima, nes Statute pasitikėjimo institutas siejamas tik su atsistatydinimo, o ne paskyrimo procedūra. Štai ir R. Valsonokas tvirtino, kad „Direktorijos sudarymui seimelis jokios įtakos neturi“⁴³. Tačiau sekant to meto spaudą bei gubernatoriaus susirašinėjimą su centrine valdžia, tvirtintina, kad kandidatus į Direktorijos pirmininkus gubernatoriui dažniausiai siūlydavo Seimelio frakcijų vadovai, kurie eidavo pas gubernatorių aptarti minimų kandidatū-

rų. Po frakcijų vadovų apsilankymo gubernatorius važiuodavo į Kauną aptarti siūlomų kandidatų⁴⁴. Tačiau ne tik frakcijų vadovai siūlydavo kandidatus, gubernatorius tai taip pat darydavo. Seimelis kandidatūras aptardavo posėdžiuose⁴⁵. Taigi pasitikėjimo institutas galiojo ne tik atleidžiant, bet ir skiriant Direktorijos pirmininką, t. y. praktikoje gubernatorius skirdavo tą kandidatą, kurį siūlydavo Seimelio frakcijų vadovai arba kuriam pritardavo Seimelio dauguma. Tačiau tas kandidatų parinkimas ir siūlymas gubernatoriui užtrkdavo. Tai spaudoje buvo vadinama „Direktorijos krizis“⁴⁶. Yra buvę atvejų, kai gubernatorius skirdavo Direktorijos pirmininką nepasitaręs su Seimeliu⁴⁷. Toks veiksmas dažniausiai sulaukdavo Seimelio pareikšto nepasitikėjimo. Po to, kai buvo išsiųstas skundas iš Vokietijos į Tautų Sąjungos Tarybą Ženevoje, Lietuva turėjo pasižadėti Tautų Sąjungai atlikti tam tikrus veiksmus, taip pat ir tai, kad gubernatorius privalės kandidatą į Direktorijos pirmininkus derinti su Seimelio daugumos nuomone⁴⁸. Po to, kai kandidatas į Direktorijos pirmininkus būdavo apsvarstytas, jis būdavo paskiriamas ir jam pavedama sudaryti Direktoriją, dėl kurios deklaracijos Seimelis turėdavo balsuoti, tokiu būdu išreikšdamas pasitikėjimą arba nepasitikėjimą ja⁴⁹.

T. Petkevičius⁵⁰ iškėlė klausimą, ar Direktorijos pirmininkas turėjo atsistatydinti tik kai Seimelis išreikšdavo nepasitikėjimą, ar ir tuo atveju, kai gubernatorius prarasdavo pasitikėjimą juo. Mokslininkas tvirtino, kad Direktorijos pirmininkas kartu su Direktorijos nariais turėjo atsistatydinti ir gubernatoriui pareikšus nepasitikėjimą. Taip turėjo būti

dėl dviejų priežasčių. Pirma, „išimtiniais atsitikimais <...> Direktorijai nusižengus Lietuvos Valstybės Konstitucijai ar <...> Statutui, Klaipėdos Krašto Gubernatorius turi teisės pareikšti <...> Direktorijos pirmininkui nepasitikėjimą, ir kad tokį nepasitikėjimą pareikšus <...> Direktorija turi atsistatydinti“⁵¹. Tokių atvejų būta. Pavyzdžiui, Klaipėdos krašto gubernatorius A. Merkys 1932 m. vasario 6 d. priėmė aktą⁵², kuriuo atleido Direktorijos pirmininką O. Bottcherį iš pareigų. Jis buvo atleistas iš pareigų, nes be valstybės žinios lankėsi Vokietijoje ir dalyvavo derybose su vokiečių tarnautojais. Tai, pagal A. Merkio aktą, buvo nesuderinama su valstybės interesais ir kėlė pavojų viešajai tvarkai. Klaipėdos krašto gubernatorius J. Navakas 1934 m. birželio 28 d. aktu⁵³ D. Schreiberį atleido iš Krašto direktorijos pirmininko pareigų. Pagal aktą, D. Schreiberis buvo atleistas iš pareigų, nes jo valdymas buvo vykdomas remiantis priešvalstybinių organizacijų – Krikščionių socialistų darbininkų sąjungos ir Socialistinės tautos sąjungos – veikla. O tai, pasak gubernatoriaus, kėlė pavojų Lietuvos teritorijos neliečiamybei. Antra priežastis, dėl kurios Direktorija turėjo atsistatydinti, kai nepasitikėjimą ja išreikšdavo gubernatorius, buvo pagrįsta požiūriu į Direktoriją „ne kaip centro valdžios prižiūrimą autonominį organą, o kaip parlamentarinės valstybės Ministerių Kabineta“, todėl „Direktorija privalo turėti pasitikėjimą ne tik <...> Krašto Seimelio, bet ir Gubernatoriaus“⁵⁴.

Dar prieš gubernatoriui A. Merkiui atleidžiant O. Bottcherį, savo *pro memoria*⁵⁵ jis kėlė klausimą dėl gubernatoriaus teisės atleisti Direktorijos pirmininką: „Kas turi teisę skirti, tas turi teisę atšauk-

ti. Ergo, gubernatorius, ginant Klaipėdos Krašto Statuto 17 str. turi direktorijos pirmininko atšaukimo teisę. Be šios teisės Lietuvos suverenumas Klaipėdos Krašte būtų iliuzorinis <...>. Direktorijos pirmininkas galėtų visai nesiskaityti su gubernatoriumi. Bet <...> atsakomybė dėl direktorijos pirmininko asmens paskyrimo krinta gubernatoriui, o *summa potestas* lieka padalinta tarp gubernatoriaus ir seimelio, kuris reiškia direktorijos pirmininkui pasitikėjimą ar nepasitikėjimą.⁵⁶ Gubernatorius toliau dėsto: „...jeigu taikyti parlamentarinį režimą Klaipėdos Kraštui, gubernatoriui reikia nekontestuojamai pripažinti direktorijos

pirmininko atšaukimo teisę. Tą teisę pripažinus, nebus baisus ir direktorijos pirmininko iš dabartinės daugumos skyrimas. <...> Pirmoje eilėje čia turi įvykti kompromisinis susitarimas...“⁵⁷

Šis klausimas buvo plėtojamas Hagos tribunole, kai 1932 m. balandžio 11 d. Jo Britaniškos Didybės Jungtinėje Didžiosios Britanijos ir Šiaurės Airijos Karalystėje, Prancūzijos Respublikos, Jo Didybės Italijos Karaliaus ir Jo Didybės Japonijos Imperatoriaus Vyriausybės iškėlė bylą prieš Lietuvos Respubliką dėl nuomonių skirtumo, susijusio su Krašto direktorijos pirmininko skyrimo ir Seimelio paleidimo suderinamumu su Krašto Statutu⁵⁸.

GUBERNATORIUS – „SIMBOLIŠKAS“ PAREIGŪNAS?

J. Robinzonas *Komentare* diskutavo su užsienio mokslininkais dėl gubernatoriaus vaidmens. Jis oponavo jiems sakydamas, kad gubernatoriaus vaidmuo nebuvo vien „simboliškos prigimties“⁵⁹. Jis, iliustruodamas gubernatoriaus veikimo galią, pateikė gubernatoriaus įsakymą. Gubernatorius 1925 m. kovo 4 d. priėmė privalomą įsakymą, kuriuo Krašte veikiantys bankai turėjo inspekcijoms prie Finansų ministerijos pateikti įstatų nuorašus, informuoti, ar finansinės įstaigos yra užsienio valstybėse veikiančių bankų filialai, ar Lietuvos įmonės, pateikti kitą finansinę informaciją⁶⁰. Tačiau tenka pripažinti, kad jokio panašaus nurodymo, kuris būtų pavadintas „privalomu įsakymu“ daugiau gubernatorius nepriėmė. Tačiau gubernatorius kai kuriais savo sprendimais nustatydavo naujas taisykles. Paminėtini bent keli gubernatoriaus skelbimai. Tai skelbimas dėl Lietuvos pilietybės optacijos, kur buvo nu-

rodyti asmenys, galintys įgyti Lietuvos pilietybę, klausimynas, turėjęs būti užpildytas pareiškiant norą pasirinkti pilietybę⁶¹. Tai 1925 m. vasario 28 d. gubernatoriaus paskelbimas, kad remiantis 1922 m. Konstitucijos 7 straipsniu, Krašte turi būti vėliavos tik su Lietuvos valstybės spalvomis ar su valstybės ženklų, kad visi laivai taip pat turi naudoti vėliavas tik su Lietuvos valstybės spalvomis⁶². Tai 1925 m. spalio 26 d. Klaipėdos krašto gubernatoriaus išleistas įsakymas dėl pasų ir vizų mokesčių, nustatytų Aukštojo Vyriausiojo įgaliojimo Klaipėdos kraštui 1923 m. kovo 22 d.⁶³, panaikinimo⁶⁴. Tai 1926 m. sausio 30 d. gubernatoriaus J. Žilio priimtos Lietuvos piliečiams išduoti užsienio pasams taisyklės⁶⁵. Tai 1928 m. sausio 18 d. gubernatoriaus pranešimas Krašto direktorijos pirmininkui, kad centrinė valdžia nusprendė, jog artimiausiu metu „bus praveistas visoj Lietuvoj, įimant ir Klaipėdos Kraštą, re-

ferendumas dėl Valstybės Konstitucijos pakeitimo“, taip pat nurodė, kas jame galės dalyvauti ir kas negalės, nurodė Direktorijos pirmininkui paruošti Krašto gyventojų sąrašus, kurie gali dalyvauti referendume⁶⁶. Tai 1928 m. gruodžio 21 d. gubernatoriaus pranešimas Direktorijos pirmininkui, kad buvo ratifikuota Lietuvos ir Vokietijos prekybos sutartis bei tvarkos, pagal kurią turėjo būti išduodamos sienų kortelės, nustatymas⁶⁷.

Taigi reikėtų pritarti J. Robinzono nuomonei, kad Krašto gubernatorius ne visada atlikdavo tik formalius veiksmus. Tačiau tokių įsakymų tėra keli per 1925–1939 m. laikotarpį. Be to, patys gubernatoriai pripažindavo savo bejėgiškumą. Štai K. Žalkauskas 1927 m. memorandume teigė: „Gubernatorius ligšiol nieko negali padaryti pats. <...> dabar mažiau sprendžiamosios galios teturi, negu pa-

lyginti Zarasų ar Kretingos apskr. viršininkas <...>. Jei nori ką vietos administracijos reikalais padaryti, telieka kreiptis į Kauną į atatinamą departamento direktorių, o šiam iš tolo Klaipėdos krašto reikalai dažnai visai kitaip, negu Gubernatoriui čia pat vietoje, atrodo. Ir prasideda dėl to <...> vien bergždžias susirašinėjimas. <...> ir vietos valdininkai su tokiu Gubernatorium nesiskaito, o vien Kauno teprivengia...“⁶⁸ Memorandume gubernatorius siūlė padaryti visus centrinės valdžios organus, dirbančius Krašte, pavaldžius jam. Tai buvo padaryta po kelių mėnesių, kai gubernatoriumi tapo A. Merkys. Ministrų kabinetas priėmė sprendimą „visas esamas Krašte civilines centro valdžios įstaigas“ pavesti Krašto gubernatoriaus priežiūrai⁶⁹. Po kelerių metų šios gubernatoriaus galios vėl buvo sumažintos.

GUBERNATORIUS A. MERKYS IR ŠVIETIMAS

Kultūros, švietimo plėtojimo klausimai Krašte priklausė vietos valdžios institucijoms. Tačiau gubernatorius A. Merkys neretai tokiais klausimais tiesiog kreipdavosi į Direktorijos pirmininką arba pranešdavo apie susiklosčiusią padėtį centrinės valdžios institucijoms per *pro memoria*⁷⁰. Aptarsime keletą tokių kreipimūsi.

Gubernatorius 1929 m. *pro memoria* yra atkreipęs dėmesį, kad autonominė valdžia per šešerius metus „labai mažai rūpinosi vieton Vokietijos piliečių mokytojų pagaminti savųjų“⁷¹. Štai ir pasitarime pas Respublikos Prezidentą gubernatorius siūlė „kuo greičiausiai ir kuo energingiausiai „iškrapštyti“ svetimšalius mokytojus“⁷². Taip pat jis pripažino, kad „Krašto Direk-

torija nesirūpino savų mokytojų prieauglio pagaminimu, ir Gubernatorius turėjo didžiausią sunkenybę priversti bent truputį padidinti į mokytojų seminariją priimamų kandidatų skaičių“⁷³.

1929 m. *pro memoria* jis rašo ir apie lietuvių kalbos padėtį Krašte. Primintina, kad Statuto 27 straipsnyje skelbta, jog lietuvių ir vokiečių kalbos yra dvi lygios oficialios Krašto kalbos. Tačiau, kaip pažymėjo gubernatorius, daugelyje mokyklų nebuvo mokoma lietuvių kalbos, o mokiniams buvo įteigta, kad „tai yra kalba tik prastų žmonių“⁷⁴. Gubernatorius atkreipė dėmesį, kad Krašto valdininkai taip pat nevartojo lietuvių kalbos. Tačiau jis nurodė, kad trūksta lietuvių kalbos gramatikos vadovėlių, žodynų. O

tai irgi yra kliūtys valdininkams išmokti kalbą. Be to, gubernatorius konstatavo, kad trūksta žmonių, gebančių organizuoti „gerus lietuvių kalbos kursus“⁷⁵.

Po atlikto mokyklose patikrinimo 1930 m. gubernatorius rašte Direktorijos pirmininkui konstatavo, kad jeigu lietuvių kalba dėstoma mokyklose, tai ji dėstoma kaip „svetimoji kalba“, kad „lietuvių kalbos programa yra visai neišdirbta“, kad „apie 80 procentų visų mokyklų nemoka lietuvių kalbos“⁷⁶. Jis sako, jog „daugely mokyklų ta kalba dėstoma taip, kad ji vaikams įkyri, kad jie pradėtų jos neapkęsti“⁷⁷, be to, gubernatorius atkreipė Direktorijos pirmininko dėmesį į tai, jog pagal įstatymą kalbos turi būti mokomasi nuo pirmųjų mokymosi metų, o ne nuo penktųjų. Gubernatorius rašte vaizdavo lietuvių kalbos pamoką, kurią dėsto mokytojas, nemokantis lietuvių kalbos, vaikams, kurių dauguma namuose kalbėdavo lietuviškai. Taigi mokiniai lietuviškai kalbėdavo taip: „Mergos šeiną štakavo“, „Jis ėjo ant lotyniškos šu-

lės“⁷⁸ ir t. t. Gubernatorius kritikavo ir istorijos dėstymą Krašto mokyklose: „gana plačiai išeinama Prūsijos istorija. Iš bendrosios ir Lietuvos istorijos mokiniai istorinius įvykius nupiešia šabloniškai, bendrais žodžiais, kuriuos galima taikinti veik kiekvienam įvykiui“⁷⁹. Geografijos žiniomis apie Lietuvą Krašto mokiniai taip pat nestebindavo. Štai gubernatorius dėsto Direktorijos pirmininkui: „Vaikai visai nežino Lietuvos rubežių, upių, miestų <...>. Pavyzdžiui, kad <...> Lietuvoje esą 10.000.000 gyventojų“, o Lietuvos sostinė yra „Moskau“⁸⁰.

Gubernatorius, kaip centrinės valdžios atstovas Krašte, negalėjo tiesiogiai daryti įtakos švietimo klausimams, nes pagal Krašto Statuto 5 straipsnį švietimo klausimai patikėti vietos valdžios kompetencijai. Tačiau jis, kaip subjektas, kuriam buvo patikėta autonominio krašto priežiūra, sudarydavo komisijas, stebėjusias mokyklų reikalus, tikrinusias valstybinės kalbos mokėjimą⁸¹ ir tokiu būdu prisidėjo prie Krašto kultūros lietuvinimo.

IŠVADOS

Gubernatorius pagal jo įgaliojimų spektrą buvo valstybinio lygmens viešojo administravimo subjektas, t. y. centrinės valdžios atstovas Krašte, turėjęs atlikti priežiūros įgaliojimus bei padėti centrinei valdžiai įgyvendinti suvereno teises. Prie priežiūros įgaliojimų priskirtinos dvi ryškiausios jo funkcijos – tam tikrų Seimelio įstatymų veto teisė, Krašto Direktorijos pirmininko atleidimas.

Gubernatoriaus gyvenimas Krašte nebuvo paprastas. Viena to priežasčių buvo ta, kad jis nebuvo skiriamas iš vietos žmonių (tik vienas iš devynių guber-

natorių buvo vietos kilimo). Tai reiškė, kad norint įgyvendinti gubernatoriui keliamas užduotis, jis turėjo ieškoti sutarimo su autonominės valdžios, centrinės valdžios atstovais. O tai ne visada pavykdavo. Gubernatoriui tekdavo ir įstatymus vetuoti, ir Seimelį paleisti, ir atstatydinti Direktorijos pirmininką.

Klaipėdos krašto konvencija išskyrė atitinkamų sričių reguliavimą autonominėms vietos valdžios ir centrinės valdžios institucijoms. Tarp sričių, kurių reguliavimas buvo patikėtas vietos valdžios subjektams, buvo švietimas. Taigi

gubernatorių negalėjo tiesiogiai reguliuoti švietimo klausimų. Todėl, sudaręs atitinkamas komisijas, jis tiesiog stebėdavo švietimo problemas Krašto mokyklose ir apie tai pranešdavo centrinės

valdžios institucijoms bei rašydavo Krašto Direktorijos pirmininkui, kuris su kitomis autonominėmis institucijomis ir buvo įgaliotas reguliuoti švietimo klausimus Krašte.

Literatūra ir nuorodos

- ¹ Pasiuntinių konferencijos nutarimas apie Klaipėdos kraštą, *Klaipėdos krašto valdžios žinios*, 1923 m. kovo 1 d., Nr. 22.
- ² Lietuvos ir Britų Imperijos, Francūzijos, Italijos ir Japonijos Konvencija dėl Klaipėdos Teritorijos, *Vyriausybės žinios*, 1924 m. rugsėjo 1 d., Nr. 169.
- ³ Lietuvos ir Britų Imperijos, Francūzijos, Italijos ir Japonijos Konvencija dėl Klaipėdos Teritorijos, *Klaipėdos krašto valdžios žinios*, 1924 m. rugsėjo 18 d., Nr. 82.
- ⁴ Mykolas Romeris, Lietuvos suverenumo Klaipėdos krašte garantijų sistema, *Vakarai*, 1936 m. lapkričio 8 d., Nr. 261.
- ⁵ Jokūbas Robinzonas, *Klaipėdos krašto konvencijos komentaras*, II tomas. Kaunas: Spaudos fondas, 1934, p. 2–3.
- ⁶ Jokūbas Robinzonas, *Klaipėdos krašto konvencijos komentaras*, I tomas. Kaunas: Spaudos fondas, 1934, p. 26.
- ⁷ Krašto gubernėro generolo D. Odry 1920 m. vasario 15 d. paskelbimas, kuriuo jis praneša, jog perima iš Vokietijos atstovo darbus, *Klaipėdos krašto valdžios žinios*, 1920 m. kovo 1 d., Nr. 1.
- ⁸ Rudolfas Valsonokas, Lietuvos jūros teisė, *Teisė* 18, 1930, p. 62.
- ⁹ Krašto gubernėro generolo D. Odry 1920 m. vasario 17 d. paliepiamas, *Klaipėdos krašto valdžios žinios*, 1920 m. kovo 1 d., Nr. 1.
- ¹⁰ Santarvės valstybių atstovo Klaipėdos kraštui generolo D. Odry 1920 m. birželio 8 d. paliepiamas, *Klaipėdos krašto valdžios žinios*, 1920 m. birželio 9 d., Nr. 14.
- ¹¹ Santarvės valstybių atstovo Klaipėdos kraštui generolo D. Odry 1920 m. rugsėjo 21 d. paliepiamas, *Klaipėdos krašto valdžios žinios*, 1920 m. rugsėjo 22 d., Nr. 41.
- ¹² Robinzonas, I tomas, p. 33–34.
- ¹³ *Klaipėdos krašto valdžios žinios*, 1923 m. kovo 2 d., Nr. 23.
- ¹⁴ Ten pat, 1923 m. balandžio 11 d., Nr. 38.
- ¹⁵ Ten pat, 1924 m. kovo 15 d., Nr. 23.
- ¹⁶ Iš Lietuvos Vyriausybės Įgaliotinio tarnybos perėmimo 1923 m. vasario 24 d. rašto, *Klaipėdos krašto valdžios žinios*, 1923 m. kovo 1 d., Nr. 22.
- ¹⁷ Konvencija tarp Lietuvos Respublikos ir Vokietijos valstybės dėl pensininkų Klaipėdos krašte aprūpinimo, *Vyriausybės žinios*, 1929 m. gegužės 17 d., Nr. 300.
- ¹⁸ Respublikos Prezidento 1924 m. spalio 27 d. aktas, ten pat, 1924 m. lapkričio 14 d., Nr. 174.
- ¹⁹ Klaipėdos krašto gubernatoriaus J. Žiliaus 1926 m. rugpjūčio 5 d. įsakymas Nr. 62, *Klaipėdos krašto valdžios žinios*, 1926 m. rugpjūčio 6 d., Nr. 80.
- ²⁰ Klaipėdos krašto gubernatoriaus K. Žalkausko 1926 m. rugpjūčio 5 d. įsakymas Nr. 63, ten pat, 1926 m. rugpjūčio 6 d., Nr. 80.
- ²¹ Robinzonas, I tomas, p. 279.
- ²² Ten pat.
- ²³ Joachim Hallier, *Die Rechtslage des Memelgebiets*. Leipzig, 1933, p. 98–99.
- ²⁴ *Klaipėdos krašto valdžios žinios*, 1925 m. kovo 31 d., Nr. 28.
- ²⁵ Ten pat, 1927 m. sausio 20 d., Nr. 6.
- ²⁶ Ten pat, 1926 m. spalio 9 d., Nr. 99.
- ²⁷ Mykolas Romeris, Lietuvos suverenumo Klaipėdos krašte garantijų sistema, *Vakarai*, 1936 m. lapkričio 8 d., Nr. 261.
- ²⁸ Ten pat.
- ²⁹ Vetuotų įstatymų sąrašą bei vetavimo priežastis žr.: LCVA, F. 383, Ap. 7, B. 1000, l. 31–40.
- ³⁰ Išvados iš pasitarimo pas p. Respublikos Prezidentą šių metų spalio mėn. 12, 13 ir 14 d. LCVA, F. 383, Ap. 7, B. 886, l. 41.
- ³¹ Ten pat, l. 39–42.
- ³² Klaipėdos krašto Seimelio rinkimų įstatymas, *Vyriausybės žinios*, Nr. 195/1322, 222/1454, 336/2309, 380/2614.
- ³³ *Klaipėdos krašto valdžios žinios*, 1927 m. sausio 20 d., Nr. 6; ten pat, 1934 m. liepos 20 d., Nr. 83.
- ³⁴ Ten pat, 1934 m. gruodžio 8 d., Nr. 138.
- ³⁵ Klaipėdos krašto Seimelio darbo tvarka, ten pat, 1926 m. gegužės 17 d., Nr. 50.

- ³⁶ Gubernatoriaus A. Merkio 1931 m. rugsėjo 11 d. atsakymai į Lietuvos pasiuntinybės Paryžiuje užklaimus, LVA, F. 383, Ap. 7, B. 1146, l. 42–43.
- ³⁷ Ten pat, l. 43.
- ³⁸ *Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byla Hagos tribunole*. Kaunas: Užsienio reikalų ministerijos leidinys, 1932, p. 208; Petronėlė Žostautaitė, *Klaipėdos kraštas 1923–1939*. Vilnius: Mokslas, 1992, p. 87.
- ³⁹ Klaipėdos krašto gubernatoriaus A. Merkio 1932 m. vasario 6 d. aktas Nr. 1344, kuriuo vietoje O. Botcherio laikinai Direktorijos pirmininko pareigas vykdyti skiriamas Krašto patarėjas, *Klaipėdos krašto valdžios žinios*, 1932 m. vasario 6 d., Nr. 16.
- ⁴⁰ *Klaipėdos krašto valdžios žinios*, 1926 m. lapkričio 9 d., Nr. 108; ten pat, 1926 m. gruodžio 4 d., Nr. 115; ten pat, 1926 m. spalio 6 d., Nr. 102.
- ⁴¹ Krašto direktorijos prezidento M. Reisgio 1934 m. gruodžio 1 d. raštas Nr. Ia, *Klaipėdos krašto valdžios žinios*, 1934 m. gruodžio 4 d., Nr. 135.
- ⁴² Krašto gubernatoriaus J. Navako aktas Nr. 1738, ten pat, 1934 m. gruodžio 4 d., Nr. 135.
- ⁴³ Valsonokas, p. 196–197.
- ⁴⁴ Vėl derybos direktorijos klausimu, *Klaipėdos žinios*, 1926 m. sausio 5 d., Nr. 3 (580).
- ⁴⁵ Kalbos 8-me Seimelio posėdy, *Lietuva*, 1925 m. gruodžio 21 d., Nr. 287 (2083).
- ⁴⁶ Paskyrė Erdmaną Simonaitį. Numatomi Direktorijos nariai, *Klaipėdos žinios*, 1926 m. sausio 13 d., Nr. 10 (587).
- ⁴⁷ Žostautaitė, p. 76.
- ⁴⁸ Ten pat, p. 82.
- ⁴⁹ Naujos Klaipėdos Krašto direktorijos deklaracija, *Lietuvos aidas*, 1931 m. sausio 28 d., Nr. 22 (1100).
- ⁵⁰ Tadas Petkevičius, Klaipėdos krašto statuto vykdymo priežiūra, *Teisių fakulteto darbai*, VI tomas. Kaunas: „Spindulio“ B-vės spaustuvė, 1932, p. 615–619.
- ⁵¹ Ten pat, p. 615.
- ⁵² Klaipėdos krašto gubernatoriaus A. Merkio 1932 m. vasario 6 d. aktas Nr. 1343, kuriuo O. Botcheris atleidžiamas iš Krašto direktorijos pirmininko pareigų, *Klaipėdos krašto valdžios žinios*, 1932 m. vasario 6 d., Nr. 16.
- ⁵³ Klaipėdos krašto gubernatoriaus J. Navako 1934 m. birželio 28 d. aktas Nr. 342, kuriuo D. Schreiber atleidžiamas iš Krašto direktorijos pirmininko pareigų, ten pat, 1934 m. birželio 28 d., Nr. 71.
- ⁵⁴ Petkevičius, p. 618.
- ⁵⁵ Gubernatoriaus A. Merkio 1931 m. rugpjūčio 29 d. pro memoria, LVA, F. 383, Ap. 7, B. 1079, l. 39.
- ⁵⁶ Ten pat, l. 40.
- ⁵⁷ Žostautaitė, p. 85.
- ⁵⁸ *Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byla Hagos Tribunole*, p. 57.
- ⁵⁹ Robinzonas, I tomas, p. 280.
- ⁶⁰ *Klaipėdos krašto valdžios žinios*, 1925 m. kovo 9 d., Nr. 21.
- ⁶¹ Ten pat, 1925 m. kovo 9 d., Nr. 21.
- ⁶² Ten pat, 1925 m. kovo 31 d., Nr. 28.
- ⁶³ Ten pat, 1923 m. kovo 26 d., Nr. 33.
- ⁶⁴ Ten pat, 1925 m. spalio 30 d., Nr. 104.
- ⁶⁵ Gubernatoriaus J. Žiliaus 1926 m. sausio 5 d. Lietuvos piliečiams (Klaipėdos krašto vietos gyventojams) užsienio pasams duoti taisyklės, *Klaipėdos krašto valdžios žinios*, 1926 m. sausio 30 d., Nr. 11.
- ⁶⁶ Lietuvos Respublikos Klaipėdos krašto gubernatorius 1928 m. sausio 18 d. Nr. 537 ponui Klaipėdos Krašto Direktorijos pirmininkui, ten pat, 1928 m. sausio 23 d., Nr. 7.
- ⁶⁷ Klaipėdos Krašto gubernatorius 1928 m. gruodžio 21 d. Nr. 12117, ten pat, 1928 m. gruodžio 29 d., Nr. 120.
- ⁶⁸ Gubernatoriaus K. Žalkausko 1927 m. vasario mėnesio memorandumas, LCVA, F. 383, Ap. 7, B. 704, l. 11.
- ⁶⁹ Ministerių kabineto reikalų vedėjo 1927 m. rugsėjo 16 d. raštas užsienio reikalų ministru, LCVA, F. 383, Ap. 704, l. 39.
- ⁷⁰ Gubernatoriaus A. Merkio pro memoria dėl teisėjų išlavinimo, LCVA, F. 383, Ap. 7, 383, Ap. 7, B. 755, l. 16–18; Krašto direktorijos pirmininko atsakymas į gubernatoriaus pro memoria, LCVA, F. 383, Ap. 7, B. 755, l. 19–24.
- ⁷¹ Gubernatoriaus A. Merkio 1929 m. lapkričio 20 d. pro memoria, LCVA, F. 383, Ap. 7, B. 886, l. 5.
- ⁷² Išvados iš pasitarimo pas p. Respublikos Prezidentą, šių metų spalio mėn. 12, 13 ir 14 d., LCVA, F. 383, Ap. 7, B. 886, l. 26–45.
- ⁷³ Ten pat, l. 27.
- ⁷⁴ Gubernatoriaus A. Merkio 1929 m. lapkričio 20 d. pro memoria, LCVA, F. 383, Ap. 7, B. 886, l. 6.
- ⁷⁵ Ten pat, l. 7.
- ⁷⁶ Gubernatoriaus 1930 m. vasario 19 d. raštas Direktorijos pirmininkui, LCVA, F. 383, Ap. 7, B. 965, l. 53.
- ⁷⁷ Ten pat.
- ⁷⁸ Ten pat, l. 55.
- ⁷⁹ Ten pat.
- ⁸⁰ Ten pat, l. 56.
- ⁸¹ Plačiau apie švietimą Krašte žr.: Žostautaitė, p. 198–220.